

INDUSTRIALNY I SPOŁECZNIE ZRÓWNOWAŻONY KIERUNEK PRZEOBRAŻEŃ WSPÓLNEJ POLITYKI ROLNEJ I OBSZARÓW WIEJSKICH¹

ANDRZEJ CZYŻEWSKI, ANNA HENISZ-MATUSZCZAK

Katedra Makroekonomii i Gospodarki Żywnościowej, Akademia Ekonomiczna w Poznaniu

Synopsis. Celem niniejszego artykułu było określenie uwarunkowań gospodarczych, w jakich funkcjonują współcześnie kraje UE oraz jaką prowadzą politykę gospodarczą, a co za tym idzie i politykę rolną. Wskazano kwestię makroekonomicznych uwarunkowań polityki rolnej w UE po reformie MacSharrego i ich konsekwencje. W tym celu zbadano politykę gospodarczą w krajach UE i wykazano, że kształtowana jest ona według zasady „wahadła”, która polega na przemiennym stosowaniu różnych opcji polityki fiskalnej i pieniężnej. Na podstawie tych rozważań zbudowano model „wahadła”, który pozwala określić charakter badanej polityki gospodarczej w danym przedziale czasowym oraz poddano go weryfikacji. Wykazano, iż w poszczególnych krajach członkowskich UE różne opcje polityki gospodarczej stosowane były przemiennie. Ukazano też wskaźniki wsparcia dochodów rolniczych.

Słowa kluczowe – *key words*: zróżnicowanie regionalne – *regional differentiation*, dochody rolnicze – *rural household incomes*, nakłady i efekty – *inputs and outputs*

1. POJĘCIE ROLNICTWA INDUSTRIALNEGO I SPOŁECZNIE ZRÓWNOWAŻONEGO

Od zarania celem rolnictwa było zaspokajanie potrzeb egzystencjonalnych rodziny rolniczej. Ekspansja rolnictwa następowała w sposób ekstensywny, poprzez adoptowanie pod uprawę nowych ziem, wzrost ludności pracującej w rolnictwie a także doskonalenie narzędzi pracy. Przed półtora wiekiem sytuację zasadniczo zmieniła industrializacja i postęp mechanizacyjny, które zdominowały Stany Zjednoczone i Europę Zachodnią. Rozwojowi tego nurtu sprzyjał wzrost popytu na żywność masową oraz interwencja państwowa w postaci wsparcia pośredniego (poprzez ceny) napędzająca wytwarzanie dużego wolumenu produkcji (nierzadko ponad potrzeby wyrażone na rynku), a skutkiem było ponad miarowe zużycie środków produkcji pochodzenia przemysłowego, postęp genetyczny oraz organizacyjny (koncentracja i specjalizacja) [Woś i Zegar 2002].

Konsekwencją krytycznej oceny rolnictwa intensywnego, charakteryzującego się wysoką specjalizacją, mechanizacją i dużą koncentracją produkcji jest zainteresowanie rolnictwem zrównoważonym w krajach rozwiniętych gospodarczo [Kuś 2005]. Woś [2003b] stwierdza, że żaden wcześniejszy model rozwoju gospodarczego nie zmienił rolnictwa bardziej niż industrializm. Nie tylko przestawił on rolnictwo na nowe technologie, ale także podniósł dolną granicę ekonomicznie opłacalnej produkcji. Negatywny wpływ rolnictwa na środowisko jest wielokierunkowy i przejawia się w zanieczyszczeniu wód, degradacji gleb, ograniczaniu różnorodności biologicznej, niekorzystnych zmianach w krajobrazie oraz zanieczyszczeniu powietrza [Niewęgłowska 2005]. Jednym z głównych problemów rolnictwa industrialnego jest samozatrucie ekosystemów rolnych między innymi poprzez odpływ biogenów (głównie azotu i fosforu). Zatrucie wód gruntowych na ogromną skalę powoduje również koncentracja produkcji zwierzęcej, a także zanieczyszczenie

wód pestycydami. Innym problemem związanym z intensyfikacją produkcji jest wietrzenie, erozja, przesuszanie, zakwaszanie i odpróchniczanie oraz zanieczyszczanie gleb toksycznymi związkami chemicznymi. Erozją wietrzną zagrożona jest najbardziej centralna część kraju (Wielkopolska i Mazowsze). Dużo trudniejszą kwestią jest erozja wodna, mająca miejsce na terenach pagórkowatych i wyżynnych. Zmiany w krajobrazie przejawiają się m.in. w likwidacji lub redukowaniu miedz, żywopłotów, niewielkich zbiorników i cieków wodnych, rowów melioracyjnych oraz innych biotopów, zadrzewień śródpolnych, terenów leśnych wrzosowisk, itp., co powoduje znaczne uproszczenia sieci wzajemnych powiązań między elementami ekosystemu rolniczego, a w konsekwencji wzrost zanieczyszczenia środowiska, zmniejszenie retencji wodnej, spadek żyzności gleb, itp. Powyższe zewnętrzne koszty gospodarki rolnej stwarzają bezpośrednie zagrożenie dla życia ludzkiego [Niewęglowska 2005]². Antidotum na negatywne skutki, jakie przynosi środowisku intensywna działalność rolnicza wydaje się być rolnictwo zrównoważone, które w literaturze przedmiotu traktowane jest jako alternatywa dla rolnictwa industrialnego.

Pojęcie „trwałości” (żywności, ang. *sustainability*) zostało zdefiniowane w raporcie „Our Common Future”, przygotowanym w 1987 r. W dokumencie tym mianem trwałości określono „rozwój, który zaspakaja obecne potrzeby bez narażania zdolności przyszłych pokoleń do zaspakajania ich własnych potrzeb” [*A Framework...2001*]. Kluczowymi aktami dotyczącymi rozwoju zrównoważonego i trwałego, okazały się jednak dokumenty zdefiniowane w 1992 r. na tzw. „Szczycie Ziemi” w Rio de Janeiro [Dokumenty końcowe...1988], kiedy to postawiono znak równości między strategią ochrony środowiska i rozwojem społeczno-gospodarczym. Przegląd literatury krajowej i zagranicznej dowodzi jednak bogactwa definicyjnego i interpretacyjnego omawianej kategorii. Piontek [2002] przeanalizowała 44 definicje rozwoju zrównoważonego i trwałego na 9 płaszczyznach. Uogólniając stwierdza, iż jest to rozwój oparty na właściwie ukształtowanych strukturach, których składową jest środowisko przyrodnicze, a kryterium integrującym – poprawnie zdefiniowana jakość życia [Piontek i in. 1997]. Niemniej, należy mieć świadomość „pojemności” powyższej definicji i tego, iż wskazane jest rozważanie kwestii zrównoważenia w ujęciu sektorowym.

Rozpatrując rolnictwo społecznie zrównoważone natrafiamy na bogactwo pojęciowe tejże kategorii. Zegar [2005] stwierdza, że model rolnictwa społecznie zrównoważonego powinien jednocześnie spełnić wymogi (wartości progowe) w trzech sferach: ekonomicznej, ekologicznej i społecznej. Według Fotymy [2000] zrównoważony rozwój rolnictwa zajmuje szczególne miejsce w ogólnej koncepcji zrównoważonego rozwoju społeczeństwa. Rolnictwo uważane jest bowiem powszechnie za jednego z głównych dysponentów środowiska naturalnego. Z kolei Woś i Zegar [2002] wskazują, iż istotą rolnictwa społecznie zrównoważonego jest takie działanie jednostek, które nie zagraża długookresowym interesom społeczności. W ogólnej definicji Michny [2000], bez równowagi społecznej i ekonomicznej nie jest możliwe osiągnięcie w długim okresie równowagi ekologicznej. W ujęciu praktycznym oznacza to, iż rolnictwo zrównoważone realizuje równocześnie i harmonijnie cele produkcyjne, ekonomiczne, ekologiczne i społeczne. Według Smagacza [2000] rolnictwo określane mianem zrównoważonego, czy trwałego, ukierunkowane jest na takie wykorzystanie zasobów ziemi, które nie niszczy ich naturalnych źródeł, lecz pozwala na zaspakajanie podstawowych potrzeb kolejnych generacji producentów i konsumentów. Wartą uwagi wydaje się być definicja wg Agendy Bałtyckiej 21: rolnictwo zrównoważone jest to produkcja wysokiej jakości żywności i innych produktów rolniczych, oraz usług rolniczych w długim okresie czasu przy uwzględnieniu struktury społecznej i ekonomicznej, w taki sposób, aby baza oparta na zasobach odnawialnych i nieodnawialnych została utrzymana [Staniszewska 2005].

Badania IUNG [Krasowicz 2005] wskazują na zbiór głównych cech rolnictwa zrównoważonego na poziomie lokalnym, czyli gospodarstwa rolnego, wśród których można wymienić: zapewnienie trwałej żyzności gleby, dostosowanie gałęzi i kierunków produkcji oraz odmian roślin

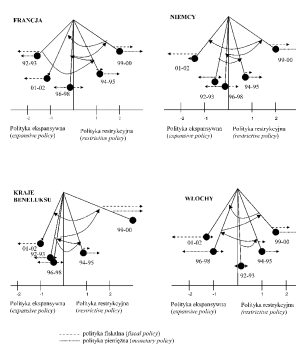
i ras zwierząt do warunków przyrodniczych i ekonomiczno-organizacyjnych, zrównoważony bilans substancji organicznej, zrównoważony bilans składników pokarmowych (nawozowych), wysoki indeks pokrycia gleby roślinnością, zintegrowaną ochronę roślin, przestrzeganie zasad prawidłowej agrotechniki i zootechniki.

2. POLITYKA GOSPODARCZA STABILIZUJĄCA WARUNKI EKONOMICZNE PRODUKCJI ROLNEJ – MODEL WAHADŁA

By móc określić, czy mamy do czynienia z polityką gospodarczą stabilizującą wzrost gospodarczy, a jednocześnie niemarginalizującą sektora rolnego, należy dokonać rekonstrukcji polityki makroekonomicznej. W tym celu wykorzystamy następujące wskaźniki: produkt krajowy brutto, tempo inflacji, bezrobocie, nożyce cen artykułów nabywanych i zbywanych w rolnictwie, parytet dochodów rolniczych, terms of trade, realną długookresową stopę procentową oraz kursy walutowe. Pozwoli to określić rodzaj przyjmowanej opcji polityki gospodarczej [Czyżewski i Henisz-Matuszczak 2005, Czyżewski i in. 2005]. Przyjmując, że nadrzędnym celem każdej polityki gospodarczej, zarówno monetarnej jak i fiskalnej, jest dążenie do podniesienia przeciętnej efektywności dostępnych czynników produkcji (ziemi, pracy, kapitału) należy wskazać cztery możliwe warianty kształtowania warunków ekonomicznych dla produkcji rolnej. Dwa odnoszą się do polityki pieniężnej (odpowiednio ekspansywnej i restrykcyjnej) oraz dwa do polityki fiskalnej (także w dwóch opcjach). Charakter polityki gospodarczej przedstawiony został za pomocą odchyłeń wahadła od pionu, które to odchylenia są wypadkową wektorów obrazujących politykę pieniężną³ i fiskalną⁴ (rys. 1). Kierunek wektorów wskazuje na charakter polityki gospodarczej⁵, zaś długość określa jej siłę. Szare strzałki pozwalają określić ruch wahadła.

W ramach każdego z tych dwóch wariantów następują wzajemne dostosowania pomiędzy wskaźnikami ekonomicznymi (m.in. poprzez transmisję impulsów z rynku dóbr i usług na pieniężny i odwrotnie). Ponadto przyjmuje się, że przemienność (wahadłowość) realizowanych opcji daje gwarancję rozwoju zrównoważonego. Wspomniana zasada „wahadła” ma charakter teoretyczny i jest z pewnością idealizacją zasad prowadzenia polityki gospodarczej. Wynika ona z konieczności dostosowywania polityki gospodarczej do cyklu koniunkturalnego. Ukazuje logikę i konsekwencje przejścia z wariantu bardziej ekspansywnego do defensywnego, zarówno w polityce o dominacji pierwiastków monetarnych, jak i fiskalnych, co przedstawia tabela 1.

Jak pokazują badania, zasada „wahadła” znalazła odzwierciedlenie w polityce makroekonomicznej UE i Polski w latach 1991-2002 i wpływała równoważąco na politykę rolną Wspólnoty (rys. 1). Przyjęto założenie, iż podstawowymi wyznacznikami polityki gospodarczej UE w omawianym okresie była długookresowa stopa procentowa i kurs walutowy. Regulacje przeprowadzane przez Europejski Bank Centralny i poszczególne krajowe banki centralne miały na celu zabezpieczenie krajom Wspólnoty rozwoju gospodarczego (przez wzrost PKB) i spadek bezrobocia. Przyjmując powyższe za punkt wyjścia określono, jak w tych warunkach przedstawiały się nożyce cen rolniczych oraz dynamika parytetu dochodów rolniczych. To zaś pozwoliło na określenie makroekonomicznych determinant sytuacji dochodowej producentów rolnych, co utożsamiane jest z wpływem na politykę rolną. Mechanizm transmisji impulsów monetarnych, na podstawie stóp procentowych, które to w badanym okresie sukcesywnie się obniżały (mimo przemienności w interwałach dwuletnich – zwyżek i spadków), konstruktywnie wspierał wzrost gospodarczy, nadając mu względnie stabilny charakter. PKB rosło przy spadającym bezrobociu, a warunki wymiany zagranicznej (terms of trade) pozostawały na zbliżonym poziomie. Ta przemienność w stosowaniu polityk gospodarczych pozwala na podążanie za cyklem koniunkturalnym w gospodarce, łagodzenie jego negatywnych skutków, a co najważniejsze – na utrzy-

Rys. 1. Polityki gospodarcze we Francji, Niemczech, krajach Beneluksu i Włoszech w świetle modelu wahadła

Fig. 1. Economic policies in France, Germany, Benelux and Italy in the light of "pendulum" model

Źródło: A. Czyżewski, A. Poczta, Ł. Wawrzyniak Interesy europejskiego rolnictwa w świetle globalnych uwarunkowań polityki gospodarczej, „Roczniki Naukowe SERiA”, Warszawa-Poznań 2005, zeszyt 4.

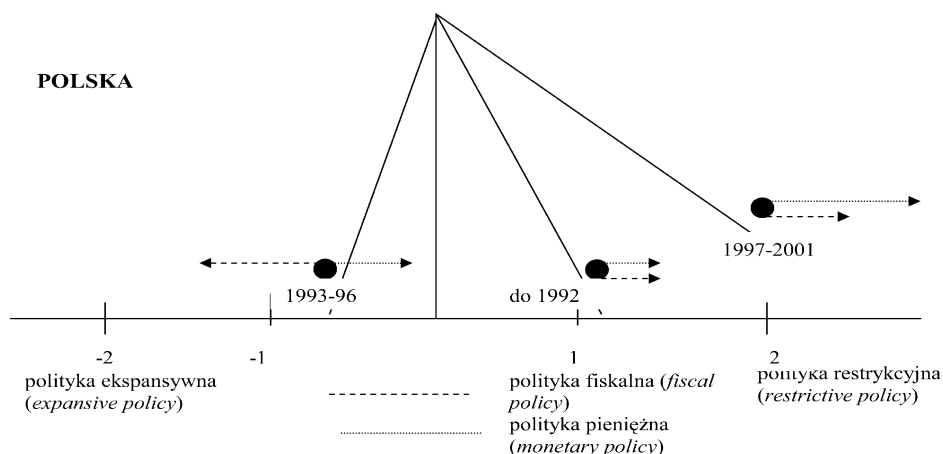
Tabela 1. Warunki ekonomiczne produkcji rolnej w świetle polityki monetarnej i fiskalnej
 Table 1. Economic conditions of agricultural production in the light of monetary and fiscal policy

Wyszczególnienie <i>Specification</i>	Polityka monetarna <i>Monetary policy</i>		Polityka fiskalna <i>Fiscal policy</i>	
	zmiany podaży pieniądza <i>changes in money supply</i>		zmiany w wydatkach rządowych <i>changes in state expenses</i>	
	ekspansywna <i>expansive</i>	defensywna <i>defensive</i>	ekspansywna <i>expansive</i>	defensywna <i>defensive</i>
Krajowe (wewnętrzne) ceny rolnicze <i>Domestic farm prices</i>	wzrost ↑	spadek ↓	wzrost ↑	spadek ↓
Ceny rolniczych środków produkcji <i>Prices of farm means of production</i>	wzrost ↑	spadek ↓	wzrost ↑	spadek ↓
Nożyce cen <i>Price scissors</i>	wzrost ↑ (rozwarcie)	spadek ↓ (zwarcie)	wzrost ↑ (rozwarcie)	spadek ↓ (zwarcie)
Efekt cenowy <i>Terms of Trade</i>	wzrost ↑	spadek ↓	spadek ↓	wzrost ↑
Realna stopa procentowa <i>Real rate of interest</i>	spadek ↓	wzrost ↑	wzrost ↑	spadek ↓
Kurs walutowy <i>Rate of exchange</i>	spadek ↓	wzrost ↓	wzrost ↑	spadek ↓

Źródło: Opracowanie A. Czyżewski na podstawie G. L. Cramer, C. W. Jensen *Agricultural economics and agribusiness*, Chapter 9, Wiley, new York 1992.

manie wzrostu gospodarczego na przyzwoitym poziomie. Model „wahadła” pozwolił stwierdzić, iż mimo tego, że w państwach UE nie ma jednolitej polityki gospodarczej, to jednak procesy integracyjne są tak silne, że narodowe polityki podążają w tym samym kierunku.

Inaczej sytuacja wyglądała w Polsce w okresie transformacji jej gospodarki przed przystąpieniem do UE. Wyraźnie widać brak zrównoważenia polityki o dominacji opcji monetarnej polityką fiskalną, co prowadziło do dysproporcji w strukturalnym rozwoju Polski, w szczególności w odniesieniu do najwyższej w Europie stopy bezrobocia (rys. 2). Pozostaje jednak pytanie, jak owa przemienność, dająca stabilność gospodarczą, wpływała na sytuację ekonomiczną producentów rolnych. Jak wiadomo z teorii ekonomii, wzrost PKB (który następował pod wpływem polityki „wahadła”) powoduje rozwarcie się nożyc cen, to zaś doprowadza do pogarszania się sytuacji dochodowej rolników. Tak jednak nie było w UE; co więcej – w badanym okresie można było zaobserwować poprawę dynamiki parytetu dochodów rolniczych. Wyjaśnienie tego paradoksu leży w sferze działania Wspólnej Polityki Rolnej, której to celem nadrzędnym było zapewnienie odpowiedniego poziomu dochodów rolniczych. Szczegółowiej rzecz ujmując – powyższe determinanty polityki gospodarczej wpływały w określony sposób na politykę rolną, co miało swoje reperkusje dochodowe. Po reformie Mac Sharry’ego zmienił się sposób wsparcia, a skuteczność tego jest zauważalna [Czyżewski i Henisz-Matuszczak 2004]. Doszukując się związków pomiędzy determinantami a efektami w sektorze rolnym, trzeba stwierdzić, że miały miejsce względnie słabe (z wyjątkiem związków pomiędzy dochodem narodowym, stopami długookresowymi a nożycami cen) korelacje, potwierdzające administracyjny sposób kreowania pożądanego poziomu dochodów rolniczych [Czyżewski i in. 2005].

Rys. 2. Polityka „wahadła” w latach 1991-2001 w Polsce z uwzględnieniem wpływu polityki fiskalnej i monetarnej

Fig. 2. “Pendulum” policy in Poland in the year 1991-2001, taking into account influence of fiscal and monetary policy

Źródło: A. Czyżewski, A. Grzelak *Wpływ polityki monetarnej i fiskalnej na kształtowanie bezrobocia w Polsce w okresie transformacji (1991-2001)*, [w] A. Noga (red.) *Jak tworzyć w Polsce nowe miejsca pracy?*, Wyd. PTE, Warszawa 2003, s. 108

Konstatując, można zatem stwierdzić, że interwencja państwa poprzez różnorodne działania administracyjne, sprowadzające się do korekty sprzężeń popytowo-podażowych, mająca na celu wspieranie dochodów rolniczych, wynikająca z naturalnie niższej wydajności pracy i rentowności kapitału alokowanego w rolnictwie, jest antidotum na pierwotny brak równowagi dynamicznej na rynku artykułów rolniczych. Efektywność tych działań jest na tyle wysoka, że pozwala pokonać barierę popytu, opłacalności produkcji i przemian strukturalnych w sposób gwarantujący zbliżony parytet dochodów rolniczych do pozarolniczych, co w pewnym stopniu niweluje dyskryminujący wpływ mechanizmu rynkowego na procesy reprodukcji w rolnictwie. Badania dowodzą, iż wsparcie finansowe rolnictwa jest konieczne w celu uzyskania zrównoważonego, z pozarolniczymi działaniami, rozwoju gospodarczego. Tu jednak rodzi się pytanie zasadnicze – czy stabilność rozwoju gospodarczego, zapewniająca ogólną równowagę międzysektorową (mierzoną m.in. dynamiką parytetu dochodów oraz nożycami cen rolniczych), zagwarantuje również społeczne zrównoważenie rolnictwa?

3. FINANSOWE WSPARCIE RÓŻNYCH MODELI ROZWOJU ROLNICTWA

3.1. Wyznaczniki transferów budżetowych w industrialnym i społecznie zrównoważonym modelu rolnictwa

Wydaje się, że modelowanie rolnictwa zrównoważonego w kierunku jego adekwatności społecznej wymaga pewnego „przechylenia”, tj. korekty modelu powyżej rozważanego. Niwelowanie

niedoskonałości mechanizmu rynkowego w odniesieniu do rolnictwa odbywa się poprzez ingerencję za pośrednictwem polityki fiskalnej. Jednym z istotnych dylematów pojawiających się w tym obszarze decyzyjnym jest określenie jaki dobór narzędzi i celów pośrednich pozwoli na wykreowanie modelu rolnictwa pozwalającego osłabić zespół barier ograniczających jego rozwój. Rysują się tutaj dwie nadrzędne koncepcje: model rolnictwa industrialnego, silniej akcentujący zwiększenie wydajności pracy i intensywności gospodarowania zasobami produkcyjnymi w rolnictwie oraz społecznie zrównoważonego, uwzględniający mocniej wymogi środowiskowe i zdrowotne, jako warunki brzegowe.

O ile wyżej wskazano sposób modelowania polityki gospodarczej, w ramach której można mówić o harmonii rozwoju dynamicznie zrównoważonego, o tyle konieczne jest pytanie, jak zmierzyć, czy w warunkach tych mamy do czynienia z przewagą pierwiastków modelu rolnictwa industrialnego czy też społecznie zrównoważonego? Jak wiemy, to aktywna polityka fiskalna odgrywa kapitalną rolę w mechanizmie interwencji, zatem transfery budżetowe przekazywane na konkretne działania, a te przełożone na określone instrumenty, zdecydują o tym, z którym modelem mamy do czynienia.

Przyglądając się zatem należy bliżej metodologii ewaluacji ingerencji za pośrednictwem transferów budżetowych stosowanej przez OECD a bazującej na analizie grupy wskaźników [Portugal 2003]: CSE (Consumer Support Estimate), GSSE (General Service Support Estimate), NAC (Nominal Assistance Coefficient), NPC (Nominal Protection Coefficient), PSE (Producer Support Estimate). Łączna wartość wszystkich rocznych transferów brutto od podatników i konsumentów na wsparcie rolnictwa wyrażona została we wskaźniku TSE (Total Support Estimate). Podlega on podziałowi na trzy grupy relacji: PSE, GSSE oraz transfery od podatników do konsumentów (element CSE). Kluczowe znaczenie w tej konstelacji odgrywa wskaźnik PSE. Obejmuje on wartość rocznych transferów brutto od konsumentów i podatników do producentów rolnych, wspierających dochody i wielkość produkcji producentów rolnych, mierzone w cenach producenta. W ujęciu procentowym określa on o ile dochody rolnicze są wyższe od tych, które uzyskaliby producenci rolni bez systemu wsparcia skierowanego do poszczególnych podmiotów. W jego skład wchodzi: wsparcie cenowe, płatności do produkcji, dopłaty do zużycia pośredniego, płatności historyczne (wynikające z realizacji wcześniejszych programów skierowanych do rolnictwa), dopłaty do arealu i zwierząt gospodarskich, płatności ograniczające zaangażowanie bieżących środków produkcji, wspierające dochody rolnicze oraz pozostałe. W ramach rolnictwa industrialnego podstawowe znacznie odgrywają pierwsze trzy elementy, generujące w rzeczywistości wzrost nakładów na środki inwestycyjne i obrotowe, a w szczególności strumienie obniżające koszty zużycia pośredniego. Zwiększenie transferów w tych obszarach prowadzi także do specjalizacji w produkcji rolnej dla wykorzystania efektów skali [OECD 2002]. Osłabienie presji środowiskowej następuje przy udzielaniu wsparcia do zasobów zaangażowanych w rolnictwie (np. dopłaty do arealu i inwentarza żywego). Jednak i tu możemy mieć do czynienia z presją specjalizacji produkcji [Portugal 2003]. Realizacja celów środowiskowych występuje poprzez zwiększenie środków związanych z płatnościami ograniczającymi zaangażowanie bieżących środków produkcji, a także wspierającymi dochody rolnicze, nie związane z efektami produkcyjnymi.

Kolejnym wskaźnikiem jest GSSE – charakteryzujący wartość rocznych wydatków brutto na obsługę i tworzenie zewnętrznych warunków rozwoju w rolnictwie. Obejmuje on nakłady na: badania i rozwój, szkolnictwo rolnicze, usługi i inspekcje weterynaryjne, infrastrukturę, promocję i marketing produktów rolno-żywnościowych, utrzymywanie zapasów produktów rolnych. Przy realizacji modelu społecznie zrównoważonego dominującą rolę odgrywają wydatki związane z trzema pierwszymi elementami: nakładami (wydatkami) na badania i rozwój (poprawiającymi efektywność produkcji rolnej za pośrednictwem postępu biologicznego), wydatkami zwiększającymi jakość czynnika pracy w warunkach zastosowania bardziej pracochłonnych metod pracy

oraz zapewniającymi wyższą kontrolę jakościową i zdrowotną produktów rolnych. Pozostałe strumienie wykazują mocniejsze powiązania z modelem industrialnym, wzmacniając wzrost produkcji i intensywności wykorzystania czynników wytwórczych.

Dopełnienie stanowią wskaźniki CSE, NPC i NAC. Pierwszy, CSE przedstawia wartość rocznych transferów brutto od konsumentów na rzecz wsparcia produkcji towarów rolnych, mierzonych w cenach producenta. Obejmuje transfery od konsumentów do producentów, transfery od podatników do konsumentów, wartość dopłat do produktów żywnościowych. Charakteryzuje zatem koszty jakie ponoszą bezpośrednio konsumenci w wyniku zastosowania tego mechanizmu ingerencji. W sytuacji zwiększenia podtrzymywania cenowego, implikującego wzrost intensywności produkcji, następuje wzrost przepływu środków od konsumentów do rolników wymuszony polityką państwa. Skalę kreowanej luki w odniesieniu do poziomu cen przybliża NPC, wyznaczający nominalny poziom protekcji w stosunku do producentów, mierzony relacją pomiędzy ceną nominalną, uzyskiwaną przez producenta (łącznie z płatnościami do ilości lub wartości produkcji) w stosunku do średniej ceny światowej, bez systemu wsparcia. Uzupełnieniem od strony efektów dochodowych jest NAC określający nominalną wartość wsparcia dla producentów rolnych, mierzony relacją pomiędzy wartością brutto produkcji uzyskiwanej przez producenta rolnego (łącznie ze wsparciem transferami budżetowymi) a wartością brutto, jaką by uzyskał w sytuacji, gdyby obowiązywały średnie ceny światowe bez systemu wsparcia.

3.2. Transfery budżetowe w sektorze rolno-żywnościowym

Koncepcja rolnictwa industrialnego związana jest ze wzrostem wydajności pracy i intensywności wykorzystania czynników zaangażowanych w rolnictwie na drodze realizacji kapitałochłonnego modelu wzrostu. W początkowej fazie następuje zwiększenie nakładów na środki bieżące, umożliwiające wzrost produktywności czynnika ziemi oraz pracy i w konsekwencji podniesienie opłat za ich wykorzystanie. Równoległe zachodzi konieczność zapewnienia odpływu zasobów pracy i ziemi (mniej przydatnej rolniczo) do innych zastosowań. Tym samym kształtowana jest wyraźna zależność substytucyjna pomiędzy nakładami kapitałowymi a pozostałymi zasobami ulokowanymi w tym sektorze. W odniesieniu do polityki fiskalnej wymaga to podjęcia działań zwiększających elastyczności rynku pracy i zagwarantowanie wzrostu gospodarczego absorbującego czynnik pracy. Konieczne jest także wsparcie, za pośrednictwem instrumentu cenowego, umożliwiające akceptowanie wzrostu zużycia pośredniego (początkowo w ujęciu wolumenowym na jednostkę ziemi a następnie cenowym, wywołanym zwiększonym popytem z tego sektora, jako sprzężeniem zwrotnym kapitałochłonnej ścieżki wzrostu). Zgodnie z metodologią OECD wymaga to zwiększenia udziału "wsparcia" cenowego we wskaźniku PSE oraz elementów obniżających koszty zużycia pośredniego a także, w dłuższej perspektywie, przyrost wskaźnika NPC na skutek rozwierania się luki cenowej pomiędzy obszarem, w którym system jest stosowany a innymi państwami. Konsekwencją jest stopniowe przerzucanie kosztów modelu industrialnego z podatników na konsumentów (wzrost CSE), akceptujących wyższy poziom cen (a dokładniej wolniejszą ich redukcję w stosunku do tendencji światowych). Powoduje to równoległe wzrost produkcji w ujęciu globalnym, aż do wystąpienia nadwyżek. Proces ten napotyka barierę popytową, determinowaną niską elastycznością cenową i dochodową produktów żywnościowych. Implikuje to występowanie coraz większych nadwyżek i zwiększenie kosztów budżetowych związanych z kreowaniem popytu na produkty żywnościowe (wzrost elementów GSSE związanych z promocją i utrzymywaniem zapasów), zarówno na rynku wewnętrznym (np. dopłaty obniżające koszty nabywania produktów żywnościowych) oraz zewnętrznym (np. subwencje żywnościowe), co uwydatnia się we wzroście wskaźnika NPC. Rosnące nakłady na środki produkcji generują powstawanie negatywnych efektów zewnętrznych (np. w postaci zanieczyszczenia wód gruntowych, itp.), wynikających z występowania bariery środowiskowej, związanej z degradacją środowiska

naturalnego. W dalszej perspektywie następuje presja na redukcję poziomu cen, głównie na skutek pogorszenia konkurencyjności cenowej (efekt wolumenowy Terms of Trade). W efekcie następuje rozszerzenie nożyc cenowych.

W sferze regulacyjnej obserwowane jest zaostrzenie norm jakościowych wymuszających obniżenie części nakładów bieżących i ograniczanie udziału chemizacji na rzecz innych elementów postępu technicznego oraz organizacyjnego (zmiana struktury GSSE). Rośnie w tej sytuacji znaczenie przekształceń strukturalnych (nadal w ramach rolnictwa industrialnego, lecz w jego zaawansowanej fazie) [Woś 2002]. Wymusza to zwiększenie odpływu czynnika pracy z rolnictwa i zahamowanie uwalniania zasobu ziemi na rzecz podnoszenia jej jakości (np. dopłaty do gruntów zmeliorowanych). W systemie ingerencji stosowane są renty strukturalne oraz wsparcie poziomu inwestycji w gospodarstwach rolnych. Zwiększeniu ulegają także wydatki na promocję i marketing produktów rolno-żywnościowych oraz rozwijanie początkowych faz przerobu w gospodarstwach rolnych, realizowanych dotychczas przez przemysł spożywczy [OECD 1998]. Dla stymulowania wskazanych przekształceń konieczne jest zwiększenie nakładów inwestycyjnych w otoczeniu rolnictwa, realizowanych za pośrednictwem transferów budżetowych (komponenty GSSE), poprawiających produktywność zasobów wykorzystywanych w rolnictwie (komplementarność czynników kapitałowych). Przyrost nakładów kapitałowych napotyka w dalszej perspektywie barierę wzrostu produktywności, powodującą gwałtowny spadek efektywności zastosowania majątku trwałego w gospodarstwach rolnych. Ostatnim z mechanizmów jest dywersyfikacja strumienia przepływu produktów rolnych polegająca na tworzeniu niezależnych kanałów związanych z niespożywcym wykorzystaniem tych produktów (np. biopaliwa).

Nasilenie efektów wynikających z występowania wskazanych barier (popytowej, podażowej, środowiskowej, strukturalnej, efektywności zastosowania czynników produkcji [Woś 2003a]) oznacza wyczerpywanie się możliwości utrzymania parytetu dochodów na drodze rolnictwa industrialnego. W tej sytuacji pojawia się alternatywna koncepcja rolnictwa społecznie zrównoważonego. Wymaga to redefinicji celów pośrednich i narzędzi w polityce fiskalnej. Redukcji ulegają mechanizmy wsparcia zwiększające produktywność zasobów, przede wszystkim poprzez obniżenie wspomagania cenowego (zmiana struktury PSE i GSSE oraz redukcja NPC) i wzrost cen rynkowych produktów żywnościowych dla konsumentów, akceptujących ich wyższy poziom w zamian za poprawę walorów jakościowych. W ten sposób trzeba będzie wspierać producentów wytwarzających żywność w warunkach równowagi biologicznej (tak by następowało naturalne odnawianie zasobów krajobrazu, ziemi). Żywności tej będzie mniej (ze względu na obniżenie wydajności zaangażowanych czynników wytwórczych) i będzie musiała być droższa. Nie wyklucza to jednocześnie istnienia, obok produkcji industrialnej, produkcji tańszej. Zasadną wydaje się być teza, iż w przyszłości należy zmieniać osiągniętą obecnie homeostazę, przy jednoczesnym zwiększaniu nacisku na korektę modelu w kierunku rolnictwa społecznie zrównoważonego. Postawić jedynie należy pytanie jak korygować, aby model obecnego rolnictwa przybrał charakter dualny? Odpowiedź nie wydaje się być skomplikowana – trzeba „wmontować” do istniejącego instrumentarium takie narzędzia prośrodowiskowe i w taki sposób, by wspierały dochody, a jednocześnie kompensowały obniżenia wydajności produkcji na rzecz służby krajobrazowi i dobrostanowi środowiska. Podobnie jak w modelu industrialnym możliwe będzie osiągnięcie dochodów parytetowych pod warunkiem skutecznego oddziaływania polityki gospodarczej na rozbudowane (o instrumenty prośrodowiskowe) instrumentarium polityki rolnej.

Maleje także znaczenie przekształceń strukturalnych, co redukuje nakłady zwiększające mobilność przepływu czynników produkcji przy wzroście nacisku na zachowanie środowiska naturalnego. W tej sytuacji rosną nakłady na zasoby zaangażowane w rolnictwie ze względu na ich walory środowiskowe (wzrost znaczenia przepływów od podatnika do producenta). Zwiększeniu ulega pracochłonność stosowanych metod produkcyjnych (akcentowanie znaczenia relacji kom-

plementarnych między nakładami kapitału i pracy). Wzrasta tym samym rola wydatków związanych ze wsparciem działań prowadzących do poprawy jakości czynnika pracy i odejścia od postępu technicznego na rzecz równowagi biologicznej i postępu organizacyjnego. W sferze regulacyjnej nastąpi zaostrzenie standardów jakościowych związanych z wykorzystaniem zasobów zaangażowanych w rolnictwie z punktu widzenia norm środowiskowych, co uwidoczni się w strukturze GSSE (wydatki na kontrolę jakościową i zdrowotną produktów rolnych) (tab. 2). Na obszarach wiejskich następuje zwiększenie roli działalności nie związanej bezpośrednio z produkcją żywności, lecz bazującą na dodatnich efektach zewnętrznych płynących z rolnictwa (np. agroturystyka). Mamy tu do czynienia z dywersyfikacją dochodów mieszkańców wsi bez konieczności przepływu zasobu pracy, wynikającą z realizacji wielofunkcyjności obszarów wiejskich na bazie modelu rolnictwa społecznie zrównoważonego.

Tabela. 2. Instrumentarium finansowego wsparcia w warunkach różnych modeli rozwoju rolnictwa
Table 2. Instrumentarium of finance support in conditio of different models of agricultural development

Wskaźnik <i>Factor</i>	Rolnictwo industrialne <i>Industrial agriculture</i>	Rolnictwo społecznie zrównoważone <i>Social sustainable agriculture</i>
PSE	<ul style="list-style-type: none"> – wsparcie cenowe; – płatności do produkcji; – dotacje na ha i sztukę zwierząt; – dopłaty do zużycia pośredniego; – dotacje do środków produkcji i usług świadczonych na rzecz rolnictwa; 	<ul style="list-style-type: none"> – dotacje do środków produkcji połączone z wymogiem ograniczonego ich stosowania; – dotacje jako uzupełnienie dochodów uzyskiwanych z produkcji rolniczej;
GSSE	<ul style="list-style-type: none"> – nakłady na usługi i inspekcje weterynaryjne; – nakłady na utrzymywanie zapasów produktów rolnych; 	<ul style="list-style-type: none"> – nakłady na badania i rozwój; – nakłady na szkolnictwo rolnicze; – środki na infrastrukturę, promocję i marketing produktów rolno-żywnościowych;

Źródło: opracowanie własne.

W obliczu rosnących potrzeb żywnościowych zdarzało się, iż szans zwiększenia produkcji żywności poszukiwano poprzez osuszanie łąk, terenów zabagnionych, likwidację enklaw leśnych. Były to przedsięwzięcia kosztowne zarówno w sensie finansowym jak i niewymiernym – burzono równowagę ekologiczną. Obecnie obserwuje się przeciwne działania, polegające na przywracaniu dawnych krajobrazów czy ekosystemów. Działania te muszą być wspierane finansowo, tak aby użytkujący dotychczas ziemię producenci z jednej strony byli skłonni np. odłogować grunty wspierając ich regenerację, z drugiej – by sytuacja dochodowa rolników się nie pogarszała (tzw. strażnicy krajobrazu). Rodzi się pytanie – jakimi instrumentami kompensować ubytki dochodowe? Jakie narzędzia i płynące za nimi środki stworzą rentę krajobrazową? Mówiąc najprościej – jak i co wspierać, by ktoś chciał być strażnikiem krajobrazu? Odpowiedzi na to pytanie udzielają m.in.:

- Sektorowy Program Operacyjny, w ramach którego działanie 2.4 ma na celu zróżnicowanie działalności rolniczej i zbliżonej do rolnictwa w celu zapewnienia różnorodności działań lub alternatywnych źródeł dochodów. Uogólniając, wsparcie z tego programu może być przeznaczone między innymi na:
  - cele budowlano-modernizacyjne związane z agroturystyką;
  - urządzenie miejsc do wypoczynku, zakup sprzętu turystycznego, rekreacyjnego do działalności turystycznej, a także zwierząt do celów terapeutycznych, sportowych;
  - zakup roślinnego materiału nasadzeniowego na potrzeby zakładania plantacji roślin wieloletnich, przeznaczonych na cele energetyczne.

● Plan Rozwoju Obszarów Wiejskich, w ramach którego działanie 4 ma na celu utrwalenie wzorców trwałej i zrównoważonej gospodarki rolnej, zwłaszcza na obszarach chronionych i zagrożonych degradacją. Pakiety rolno-środowiskowe są związane z gospodarowaniem rolniczym ukierunkowanym na ochronę środowiska, zachowanie siedlisk o wysokich walorach przyrodniczych oraz zachowanie zasobów genetycznych zwierząt gospodarskich.

Szerszym programem środowiskowym jest Europejska Sieć Ekologiczna Natura 2000, która ma, w założeniu, pełnić kluczową rolę w ochronie różnorodności biologicznej terytorium Wspólnoty poprzez zabezpieczenie zagrożonych rodzajów siedlisk przyrodniczych oraz zagrożonych i rzadkich gatunków roślin i zwierząt⁶. Interesującym zjawiskiem jest zmieniająca się struktura rent ekonomicznych. Renty z ziemi, realokowane do zastosowań poza żywnościowych, nabierają innego wymiaru. Odwieczna dyskusja dotycząca renty różniczkowej związanej ze społeczną akceptacją (bądź jej brakiem) cen wyznaczanych przez najmniej korzystne warunki produkcji, w zastosowaniu zasobu ziemi niskiej klasy (z rolniczego punktu widzenia), np. pod tereny osiedleńcze spełniające warunki *amenity*, zyskuje nowe znaczenie.

Tym samym rozwiązuje się poniekąd problem części mniej wydajnych (ze względu na niską rentę różniczkową) gospodarstw, które swoje zasoby przekazują na inne niż rolnicze zastosowania. Osobliwość teorii rent agrarnych polega współcześnie na nowym zdefiniowaniu korzyści (dochodów) płynących z ziemi. Dotychczasowe pożytki były wyznaczane warunkami glebowymi, bo to one decydowały o plonach, cenach i dochodach z ziemi. Obecnie czynnik ten, jak wspomniano wyżej, traci na znaczeniu, gdyż także ziemie mało atrakcyjne rolniczo mogą przynosić wysokie dochody, co wynika z nowego popytu na „usługi” płynące z ziemi (krajobraz, lepsze warunki zamieszkania i życia, rekreacja, itd.) [Woś 2005].

Rozwój społeczno-gospodarczy doprowadza współcześnie do swoistego paradoksu: ziemia – czynnik produkcji niemobilny, sztywny i „bryłowy” w stosunku do pracy i kapitału, nie mający zasadniczo innych zastosowań poza sferą produkcji żywności, poprzez wykreowanie popytu na „usługi” krajobrazowe zyskuje mobilność. Następują przepływy międzygałęziowe umożliwiające jego alternatywne przeznaczenie wpływające na dochody z nowych zastosowań. Ziemia pozbawiona swych ograniczeń (które determinują produkcję rolniczą), w użytkowaniu pozarolniczym staje się konkurencyjną alokacją np. dla kapitału.

Obserwuje się w UE, po reformie Mac Sharry’ego, iż w ramach modelu rolnictwa industrialnego obniżyły się wydatki związane z potrzebą zbilansowania poszczególnych rynków i zmniejszenia nacisku na przekształcenia strukturalne, jednak w warunkach znacznego zaawansowania przemian wśród najdłużej funkcjonujących w UE członków. Wskazuje to na stopniowe przechodzenie od modelu rolnictwa industrialnego do społecznie zrównoważonego, przy równoległym podtrzymywaniu obu rozwiązań na obecnym etapie przemian, o czym wspomniano wyżej.

W Polsce, w strukturze transferów budżetowych, w ostatniej dekadzie XX w. redukcji uległy wydatki związane z wprowadzeniem postępu w sferze agrobiznesu, zarówno w ujęciu względnym jak i bezwzględnym. Redukcja wystąpiła również w zakresie wydatków na badania i rozwój, zaś równocześnie wzrosły nakłady na infrastrukturę i kontrolę jakościową i zdrowotną. Tym samym impulsy fiskalne silnie preferowały model rolnictwa industrialnego. Przyjęta ścieżka przekształceń wynika jednak z nałożenia efektów transferów budżetowych i oddziaływania mechanizmu rynkowego. System rynkowy, na skutek zwiększenia skali i burzliwości jego oddziaływania, wymuszał dostosowania zgodne z założeniami modelu społecznie zrównoważonego. Zagrożenie stanowi tutaj zakres przekształceń strukturalnych, których skala była wyjątkowo skromna. O ile bowiem w warunkach UE model industrialny poszerzył swoje możliwości, implikując występowanie coraz większych nadwyżek oraz lawinowy wzrost kosztów w polityce fiskalnej, to w Polsce nie mieliśmy do czynienia z takim efektem.

4. PODSUMOWANIE

• Należy stwierdzić, iż w polityce rolnej Polski i UE równolegle ściera się paradygmat rolnictwa industrialnego i społecznie zrównoważonego. W krajach „piętnastki” następowało stopniowe uwzględnianie elementów środowiskowych w polityce fiskalnej. Nie zaznaczyło się jednak wyraźne odejście od uzyskanego poziomu intensyfikacji, lecz ograniczenie presji na jej dalszy wzrost. Działania obniżające zwiększenie nakładów bieżących miały na ogół krótkookresowy charakter lub cechowały się brakiem obligatoryjności (np. utrzymanie dobrostanu inwentarza żywego). Znaczące zmiany pojawiły się dopiero w ramach reformy z czerwca 2003, jednak jej zapisy dotyczą działań przewidzianych w dalszej perspektywie. Tym samym powstaje wyraźna luka dla tego typu rozwiązań w strukturze produkcji rolnictwa unijnego, wynikająca ze słabości zewnętrznych stymulatorów. W odniesieniu do krajowego systemu wsparcia za pośrednictwem impulsów fiskalnych zaznaczyła się dominacja modelu industrialnego. W praktyce, paradoksalnie mieliśmy jednak do czynienia z dostosowaniami zbliżonymi do rozwiązań paradygmatu rolnictwa społecznie zrównoważonego. Wynikało to z dotychczasowych słabości strumieni transferów budżetowych i dominacji mechanizmu rynkowego w kształtowaniu adaptacji bieżących.

• Ewolucja instrumentarium WPR w UE wyraźnie wskazuje, iż mimo zmiany narzędzi zostaje utrzymana zasada stabilności dochodowej gospodarstw rolnych. Reformy instrumentarium z początku lat 90-tych minionego stulecia, mające na celu likwidację skutków „ubocznych” głównie w postaci nadprodukcji żywności, istotnie wpłynęły na pozycję dochodową gospodarstw – dochody rolnicze wzrosły średnio o 25%, mimo gasnącej dynamiki produkcji, zwłaszcza w drugiej połowie lat 90-tych. Naturalnie, występuje problem zróżnicowania dochodów zarówno w ujęciu regionalnym, jak i ze względu na typ czy wielkość gospodarstwa. Dowodzi to tezy, iż nie wszystkie gospodarstwa i w różnym stopniu uczestniczyły w efektach ewolucji instrumentarium oraz tego, iż reformy miały swoje logiczne, wewnętrznie spójne cele, które musiały pogodzić z jednej strony interesy producentów, z drugiej – konsumentów. Obecnie coraz większy nacisk zostaje położony na instrumenty II filaru, których różnorodność oddziałuje pozytywnie na funkcje środowiskowe.

• Płatności rolno-środowiskowe mają odgrywać zasadniczą rolę we wspieraniu zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich i stanowić odpowiedź na rosnące zapotrzebowanie społeczeństwa na usługi środowiskowe. Mają także zachęcać rolników i inne osoby gospodarujące gruntami do świadczenia usług na rzecz ogółu społeczeństwa poprzez wprowadzenie i stałe stosowanie metod produkcji rolnej zgodnych z ochroną i poprawą stanu środowiska, krajobrazu i jego cech, zasobów naturalnych, gleby i różnorodności genetycznej. Programy rolno-środowiskowe tworzą dobrą perspektywę wpisania się trwale do WPR, ponieważ jako wsparcie niepowiązane z produkcją rolniczą, znajdują akceptację różnych sił politycznych, gospodarczych i społecznych w Europie i świecie.

PIŚMIENNICTWO

1. A Framework for Indicators for the Economic and Social Dimensions of Sustainable Agriculture and Rural Development. European Commission, Agriculture Directorate-General. February 2001: s.3.
2. Czyżewski, A., Grzelak, A. 2003. Wpływ polityki monetarnej i fiskalnej na kształtowanie bezrobocia w Polsce w okresie transformacji (1991-2001). W: (A. Noga red.) Jak tworzyć w Polsce nowe miejsca pracy? Wyd. PTE. Warszawa.
3. Czyżewski, A., Henisz-Matuszczak, A. 2004. Rolnictwo Unii Europejskiej i Polski; Studium porównawcze struktur wytwórczych i regulatorów rynków rolnych. Wyd. AE Poznań.
4. Czyżewski, A., Henisz-Matuszczak, A. 2005/11. Makroekonomiczne uwarunkowania rolnictwa industrialnego i społecznie zrównoważonego. Refleksje na temat sprzężeń regulacyjnych i realnych. W: Koncepcja badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym. IERiGŻ Warszawa 11: 53–72.

5. Czyżewski, A., Pocza, A., Wawrzyniak, Ł. 2005. Interesy europejskiego rolnictwa w świetle globalnych uwarunkowań polityki gospodarczej; Model „wahadła”. *Rocz. Nauk. SERiA Warszawa* 7 (4): s. 79.
6. Dokumenty Końcowe Konferencji Narodów Zjednoczonych „Środowisko i Rozwój”. Rio de Janeiro. 3-14 czerwca 1992. Szczyt Ziemi. Instytut Ochrony Środowiska. Warszawa 1998.
7. Fotyma, M. 2000. Problematyka rolnictwa zrównoważonego. *Biul. Inf. IUNG Puławy* 14: 3–8.
8. Gruda, M. 2005. Wycena usług środowiskowych świadczonych przez rolnictwo. W: *Konceptja badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym*. IERiGŻ Warszawa 11: s. 81.
9. Kawecka-Wyrzykowska, E., Synowiec, E. 1996. Unia Europejska – Integracja Polski z UE. Instytut Koniunktur i Cen Handlu Zagranicznego Warszawa.
10. Krasowicz, S. 2005. Cechy rolnictwa zrównoważonego. W: *Konceptja badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym*. IERiGŻ. Warszawa 11: s. 29.
11. Kuś, J. 2005. Ekologiczne podstawy integrowanej produkcji roślinnej. *Mat. Szkol. IUNG Puławy. LODR Końskowola*: 101-108.
12. Michna, W. 2000. Jakość surowców rolnych i żywności jako ważny składnik oceny zrównoważonego rozwoju rolnictwa. *Pam. Puł.* 120: 317-323.
13. Niewęglowska, G. 2005. Zdolność rodzinnych gospodarstw rolnych do realizacji programu rolno-środowiskowego. IERiGŻ Warszawa, *Studia i Monografie* 130: 22-30.
14. Strategia rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa na lata 2007-2013. MRiRW Warszawa. Listopad 2004.
15. OECD. Policy options and market approaches. Paris 2002.
16. OECD. The environmental effects of reforming agricultural policies. Paris 1998.
17. Piontek, B. 2002. *Konceptja rozwoju zrównoważonego i trwałego Polski*. PWN Warszawa: 15–27.
18. Piontek, B., Piontek, F., Piontek, W. 1997. *Ekorozwój i narzędzia jego realizacji*. Ekonomia i Środowisko. Białystok.
19. Plan Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2004-2006. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi Warszawa. Lipiec 2004.
20. Portugal, L. 2003. Methodology for the measurement of support and use in policy evaluation. Paris.
21. Smagacz, J. 2000. Rola zmianowania w rolnictwie zrównoważonym. *Pam. Puł.* 120: 411–414.
22. Staniszewska, M. 2005. Rolnictwo zrównoważone a rozwój polskiego rolnictwa i wsi [w] *Konceptja badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym*. IERiGŻ Warszawa 11: s. 87.
23. Strategia rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa na lata 2007-2013. MRiRW Warszawa. Listopad 2004.
24. Tracy, M. 1997. *Polityka rolno-żywnościowa w gospodarce rynkowej*. Wprowadzenie do teorii i praktyki. UW. Olympos CeIRB Warszawa.
25. Wigier, M. 1995. Od Mansholta do Mac Sharry’ego – ewolucja polityki strukturalnej UE. W: *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej Warszawa* 2–3.
26. Woś, A. 2005. Społeczne funkcje rolnictwa i nowa równowaga. W: *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej Warszawa*.
27. Woś, A. 2000. *Rolnictwo polskie 1945-2000. Porównawcza analiza systemowa*. IERiGŻ Warszawa.
28. Woś, A. 2002. *Rolnictwo społecznie zrównoważone*. IERiGŻ Warszawa.
29. Woś, A. 2003a. *Przestrzeń ekonomiczna rolnictwa*. IERiGŻ Warszawa.
30. Woś, A. 2003b. *Polityka rolniczo-środowiskowa i nowe szanse rolnictwa*. IERiGŻ Warszawa: s. 39.
31. Woś, A., Zegar, J. St. 2002. *Rolnictwo społecznie zrównoważone*. IERiGŻ Warszawa: 18–23.
32. Woś, A., Zegar, J. St. 1983. *Gospodarka żywnościowa. Problemy ekonomiki i sterowania*. PWE Warszawa.
33. Zegar, J. St. 2005. *Konceptja badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym* [w] *Konceptja badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym*. IERiGŻ Warszawa 11: s. 10.
34. www.arimr.gov.pl
35. www.mos.gov.pl

Przypisy

¹ Badania zostały przeprowadzone we współpracy z IERiGŻ PIB i zostały opublikowane w pracy pt. „Makroekonomiczne uwarunkowania rolnictwa industrialnego i społecznie zrównoważonego. Refleksje na temat sprzężeń regulacyjnych i realnych”. W: „Konceptja badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym”.

IERiGŻ PIB Warszawa 2005/11. Niniejszy artykuł został opracowany na podstawie wybranych fragmentów badań.

² Koszty związane z zanieczyszczeniami środowiska oraz stwarzaniem zagrożenia dla życia ludzkiego szacowane są w UE w dziesiątkach miliardów euro rocznie. Badania wykazały, że roczne koszty zewnętrzne np. brytyjskiego rolnictwa wyniosły w 1996 r. 2,3 mld funtów, czyli 208 funtów na ha użytków rolnych.

³ Polityka fiskalna – wskaźnik oparty na wielkości deficytu budżetowego w stosunku do PKB, który oznaczono symbolem $d = (d_t - d_{t-1}) : d_{t-1}$. W celu sprowadzenia badanych zmiennych do wzajemnej porównywalności, dokonano następnie standaryzacji wskaźnika d . Aby określić charakter polityki fiskalnej w badanych podokresach obliczoną średnią arytmetyczną standaryzowanych wskaźników z branych pod uwagę lat według formuły: polityka fiskalna w okresie od t do $t+n = (d_t + d_{t+1} + \dots + d_{t+n}) : (n+1)$. Gdy wskaźnik był > 0 to polityka ekspansywna (e), gdy < 0 to polityka restrykcyjna (r).

⁴ Polityka pieniężna – wskaźnik oparty na wartości długookresowych stóp procentowych, który oznaczono symbolem $r = (r_t - r_{t-1}) : r_{t-1}$. W celu sprowadzenia badanych zmiennych do wzajemnej porównywalności, dokonano następnie standaryzacji wskaźnika r . Aby określić charakter polityki pieniężnej w badanych podokresach obliczoną średnią arytmetyczną standaryzowanych wskaźników z branych pod uwagę lat według formuły: polityka fiskalna w okresie od t do $t+n = (r_t + r_{t+1} + \dots + r_{t+n}) : (n+1)$. Gdy wskaźnik był > 0 to polityka restrykcyjna (r), gdy < 0 to polityka ekspansywna (e).

⁵ Po zestawieniu wskaźnika określającego politykę fiskalną i wskaźnika określającego politykę pieniężną otrzymano wskaźnik charakteryzujący politykę gospodarczą, będący wypadkową kierunku i siły polityk cząstkowych $= (r_t + r_{t+1} + \dots + r_{t+n}) : (n+1) - (d_t + d_{t+1} + \dots + d_{t+n}) : (n+1)$. Gdy wskaźnik był > 0 to restrykcyjna polityka gospodarcza, gdy zaś < 0 to ekspansywna polityka gospodarcza. Szczegółowe wyliczenia wskaźników określających charakter polityki gospodarczej wybranych krajów UE w latach 1991-2002 czytelnik znajdzie w artykule A. Czyżewski, A. Poczta, Ł. Wawrzyniak „Interesy europejskiego rolnictwa w świetle globalnych uwarunkowań polityki gospodarczej”. Rocz. Nauk. SERiA, Warszawa-Poznań, z. 4, Tabela 3. str. 84-85.

⁶ Kryteria kwalifikacyjne specjalnych obszarów ochrony i więcej informacji na ten temat: www.iop.kakow/natura2000, www.mos.gov.pl, www.eko.org.pl/natura2000

A. CZYŻEWSKI, A. HENISZ-MATUSZCZAK

INDUSTRIAL AND SUSTAINABLE DIRECTION OF CHANGING COMMON AGRICULTURAL POLICY AND RURAL AREA

Summary

The aim of this article is to analyse the economic conditions which EU countries are nowadays dealing with and to see what kind of economic policy, as well as agricultural policy, do they make. We have analysed the economic policy in the EU countries after MacSharry's Reform and we have proved that it is being made according to the rule of "pendulum", which consists in changeable applying of different options of monetary and fiscal policy. On the basis of that survey, we have constructed the model of "pendulum", which allows to define the character of analysed economic policy in a period of time and we have verified it on the example of chosen EU countries. Finally, we have showed some indicators and area of support for farm incomes.

Prof. dr hab. Andrzej Czyżewski

Katedra Makroekonomii i Gospodarki Żywnościowej

Akademia Ekonomiczna w Poznaniu

Al. Niepodległości 10, 60-967 Poznań

kmigz@ae.poznan.pl

anna.matuszczak@ae.poznan.pl